

Elżbieta Napora

*Zakład Psychologii, Instytut Filozofii, Socjologii i Psychologii,
Akademii im. J. Długosza w Częstochowie*

Konsekwencje samotnego rodzicielstwa dla społecznego funkcjonowania dziecka

Problematyka rodziny niepełnej i wychowywanego w niej dziecka od dawna jest przedmiotem badań zarówno psychologów, jak i pedagogów.

Od prawidłowego funkcjonowania rodziny zależy poprawna sytuacja dziecka w grupie, np. klasie szkolnej, odpowiednie przygotowanie do umiejętnego współżycia i współdziałania z ludźmi oraz do pełnienia ról społecznych. Powszechnie uważa się, że rodzina pełna jest odpowiednim środowiskiem wychowawczym dla dziecka i tylko taka jest w stanie prawidłowo pełnić swoje funkcje socjalizacyjne, opiekuńcze i wychowawcze. Dzieci wychowywane w rodzinach pełnych są lepiej uspołecznione i potrafią lepiej funkcjonować w grupie aniżeli te, wychowywane w rodzinach niepełnych.

Ze względu na dużą różnorodność swoich funkcji, ciągłość przemian oraz wielość dyscyplin naukowych zajmujących się rodziną, bardzo trudno jest jednoznacznie zdefiniować rodzinę. Powszechnie uważa się, że rodzina to para małżeńska posiadająca co najmniej jedno dziecko, stwarzająca możliwości rozwoju psychicznego i fizycznego, nabywania umiejętności i doświadczeń niezbędnych w codziennym życiu.

Przedstawiona definicja zawiera elementy rozumienia rzeczywistości rodziny. Pokazuje, że rzeczywistość ta jest w pewnym sensie uniwersalna dla życia ludzkiego, niezależnie od sposobu jej rozumienia i definiowania. Można powiedzieć, że rodzina w ogólnym ujęciu to osoby, które pozostają ze sobą w określonych relacjach, tworzą wspólnotę, wykonują określone zadania, wypełniają funkcje wynikające ze specyfiki wspólnego życia i wychowania swojego potomstwa. Tak rozumiana rodzina pozostaje, co podkreśla większość jej badaczy, np.: podstawowym i ważnym miejscem wzrastania, wychowania i rozwoju człowieka. Tę szczególną rolę i miejsce rodziny w życiu człowieka potwierdzają również potoczne, codzienne oczekiwania w stosunku do niej.

Zdaniem H. Smarzyńskiego (1978) jest jedną z najważniejszych instytucji ogólnoludzkich, spotykaną we wszystkich epokach i kulturach. Stanowi integralną część każdego społeczeństwa i jest jego najważniejszą, a zarazem podstawową komórką. Miejscem, gdzie człowiek przychodzi na świat, zdobywa pierwsze kontakty międzyludzkie i doświadczenia, miejscem, w którym człowiek uczy się i doświadcza świata (s. 15).

W rodzinie tworzą się określone normy regulujące zachowania jej członków oraz role i pozycje wytwarzające wzajemne oczekiwania i wymagania. Jest ona swoistą i specyficzną instytucją socjalizującą i wychowującą, której więzi emocjonalne wynikają z miłości rodzicielskiej i pokrewieństwa. W rodzinie zarówno dzieci, jak i rodzice nabywają nową wiedzę, kształtują doświadczenia i umiejętności, rozwijają swoje potrzeby, dążenia i motywacje, tworzą określone postawy życiowe (H. Cudak, 2001, s. 23).

Współcześnie rodzina występuje w zróżnicowanych formach w zależności od swojej struktury. Strukturę rodziny określa: liczba osób, rodzaj pokrewieństwa (liczba dzieci, liczba innych krewnych) członków rodziny, układ ich pozycji i ról społecznych, siła więzi instytucjonalnych i psychicznych łącząca poszczególnych członków rodziny, podział czynności oraz struktura wewnątrzrodzinnej władzy i autorytetów, łącząca się dość ściśle z układem pozycji społecznych, a także wewnątrzrodzinny rozkład miłości i względów.

Wielu autorów za kryterium klasyfikacji rodzin przyjmuje ich skład osobowy i dokonuje różnorodnych podziałów, ale oprócz tego podstawowym kryterium decydującym o zakwalifikowaniu jakiejś rodziny do rodzin o niepełnej strukturze jest samotne wychowywanie dziecka przez jednego z rodziców.

Samotne rodzicielstwo i jego rozmiar

Rodziny niepełne stanowią ponad 15% ogółu polskich rodzin, a zdecydowana większość z nich to rodziny, w których brakuje ojca. Przeciętnie 9 na 10 rodzin niepełnych to rodziny samotnych matek. W 1995 roku w Polsce było 1 580 tys. rodzin samotnych matek i tylko 192 tys. rodzin samotnych ojców. Odsetek rodzin samotnych ojców stanowi 10,8% rodzin niepełnych, pozostała część ogółu rodzin niepełnych to rodziny samotnych matek (Rocznik Statystyczny, 2001, s. 105).

Rodziny samotnych matek stanowią subkategorię rodzin niepełnych. Można je określić jako „co najmniej dwupokoleniowe niepełne struktury rodzinne o charakterze biologicznym, biologiczno-prawnym lub prawnym w przypadku adopcji”. Cechuje je długotrwała lub trwała deformacja struktury partnerskiej i pokoleniowej oraz wymóg wyłącznej odpowiedzialności za posiadanie dzieci (M. Trawińska, 1996, s. 10). Rodziny samotnych matek stanowią jedną z najbardziej dynamicznie przyrastających kategorii rodzin. Doświadczenie samotnego macierzyństwa i dzieciństwa bez ojca nie jest w Polsce zjawiskiem marginesowym, a wraz z upływem lat staje się coraz powszechniejsze.

Dziecko samotnej matki z jednej strony bywa traktowane nadopiekuńczo, z drugiej — jak dorosły partner. Może stać się stałym towarzyszem swojej mamy we wszystkim, co czyni (np. powiernikiem zupełnie nieodpowiednich dla siebie sekretów; partnerem we wyjściach kulturalnych i towarzyskich, itp.). Matka zaś może chodzić z dzieckiem tam, gdzie nie powinna, co prowadzić może do naruszenia niezbędnej rozwojowo granicy międzypokoleniowej (por. Z. Miłska-Wrzosińska, 2000).

Rodziny samotnych matek w Polsce zamieszkują głównie miasta i prowadzą przeważnie jednorodzinne gospodarstwa domowe (około 80% samotnych matek). Część kobiet samotnie wychowujących dzieci prowadzi wspólne gospodarstwo domowe z inną osobą lub osobami najczęściej spokrewnionymi, np. rodzicami, niezamężnym rodzeństwem (D. Graniewska, K. Krupa, B. Balcerzak-Paradowska, 1986, s. 30).

W 1995 roku wśród kobiet spisanych przez GUS jako samotne matki wychowujące dzieci do 24 roku życia przeważały kobiety mające za sobą doświadczenia małżeńskie.

Kobiety zameężne stanowiły 33,9% ogółu kobiet samotnie wychowujących dzieci, rozwiedzione — 33%, a wdowy — 20,6%. Panny z dzieckiem to jedynie 12,5% ogółu populacji samotnych matek (Rocznik Statystyczny, 2001).

Spoleczne funkcjonowanie dziecka samotnego rodzica

Przystosowanie do życia w społeczeństwie wymaga posiadania określonych kompetencji społecznych, wykonawczych, jak bywa nazywane przez niektórych autorów, np.: Stefańską-Klar (1995, s. 25). Są one niezbędne do tego, aby umieć właściwie rozpoznać sytuację, w jakiej się znajdujemy, ale także znaleźć odpowiednie do niej zachowanie. Kompetencje rozumiane są jako zakres, w jakim dziecko jest w stanie odebrać i zrozumieć informacje o ludziach i relacjach pomiędzy nimi i są one efektem procesu socjalizacji. Rozumienie socjalizacji sprowadza się do ujęcia jej jako procesu polegającego na przyswojeniu sobie wiedzy o rolach społecznych i instytucjonalnych oraz związanego z nimi języka wraz z jego jawnymi i ukrytymi znaczeniami (Berger i Luckmann, 1983). Innymi słowy, jak pisze Babiuch (1994), socjalizacja jest procesem uczenia się ról, odkrywania znaczeń norm i reguł postępowania. W tym kontekście tworzenie wiedzy o sobie i o swojej roli jest ważnym elementem dojrzewania społecznego dziecka. Proces jego socjalizacji może realizować się w każdym środowisku społecznym, z których najważniejszym jest rodzina, dająca możliwość socjalizacji pierwotnej. Pozostałe, jak: szkoła, grupa rówieśnicza, mass media, kościół — występują jako środowiska, w których realizuje się socjalizacja wtórna. Na jej efekt będzie wpływać: wiek, przynależność społeczna, wykształcenie rodziców, struktura rodziny.

Zakłócenia procesów socjalizacji i rozwoju dzieci wychowywanych bez jednego z rodziców (głównie ojca) dotyczą przede wszystkim zaburzonej orientacji w rolach społecznych związanych z płcią i nieumiejętności nawiązywania stosunków z osobami płci przeciwnej w okresie dorastania, z czym wiąże się tendencja do nieudanych związków w pokoleniu dzieci z tych rodzin. Zaburzenia tego typu dotyczą zarówno synów, jak i córek (por. Tyszkowa, 1991a, s. 85).

W literaturze zagadnienia wielu badaczy podkreśla konieczność obecności obojga rodziców dla prawidłowego rozwoju identyfikacji i kształtowania osobowości społecznej dzieci (Ziemska, 1975, s. 143). Taka sytuacja pozwala na prawidłowe przygotowanie dziecka do pełnienia późniejszych ról społecznych (Pospiszyl, 1976), a także współpracy w grupie, otwartości i nawiązywanie trwałych relacji z innymi.

Klasa szkolna, podobnie jak rodzina, stanowi ważną grupę społeczną wpływającą na rozwój człowieka, a kontakty interpersonalne przebiegające w jej ramach mają ważne znaczenie dla rozwoju jego osobowości. Przebywanie dziecka w grupie rówieśniczej pozwala na kształtowanie umiejętności społecznych — współdziałania, komunikacji. W wieku szkolnym kształtuje się wiedza na temat funkcjonowania w społecznych sytuacjach, a w późniejszych okresach dziecko rozwija swoje zainteresowania poprzez poszukiwanie informacji pozwalających zachować się trafnie w sytuacjach związanych z np. sukcesem czy porażką.

W wieku szkolnym podstawową formą obcowania z rówieśnikami jest koleżeństwo, które sprzyja poszerzaniu i rozwijaniu swoich zainteresowań, aktywności i nawiązywaniu bliskich relacji, które służą wzmacnianiu cech obrazu siebie (lojalności, odpowiedzialności, wrażliwości).

Problemy badawcze i metoda badań

Celem zaprojektowanych badań empirycznych było uchwycenie proporcji pomiędzy rodzajami pozycji socjometrycznych zajmowanych przez dzieci samotnych rodziców i dzieci pochodzących z rodzin pełnych. Jak również, wyjaśnienie zależności pomiędzy typem rodziny, w jakiej jest wychowywane dziecko, a rodzajem zajmowanej przez nie pozycji socjometrycznej w klasie szkolnej.

Problem badawczy został sformułowany w postaci dwóch pytań:

1. Jakie pozycje socjometryczne w klasie szkolnej zajmują dzieci wychowywane przez samotnych rodziców?
2. Czy płeć badanych dzieci pochodzących z jakościowo zróżnicowanych środowisk wychowawczych różnicuje istotnie statystycznie rodzaje pozycji socjometrycznych?

W tym celu zastosowano klasyczną technikę socjometryczną J. L. Moreno z dwoma kryteriami wyboru.

Charakterystyka badanych osób

Badaniami objęci zostali uczniowie klas: od IV do VI jednej ze szkół podstawowych Polski południowej, będący w wieku od 11 do 13 lat. W sumie przebadano 248 uczniów, w tym 122 dziewczynki (49,1%) i 126 chłopców (50,9%). Wśród dzieci było 33 wychowywanych przez samotne matki, co stanowi 13,3% badanej grupy dzieci.

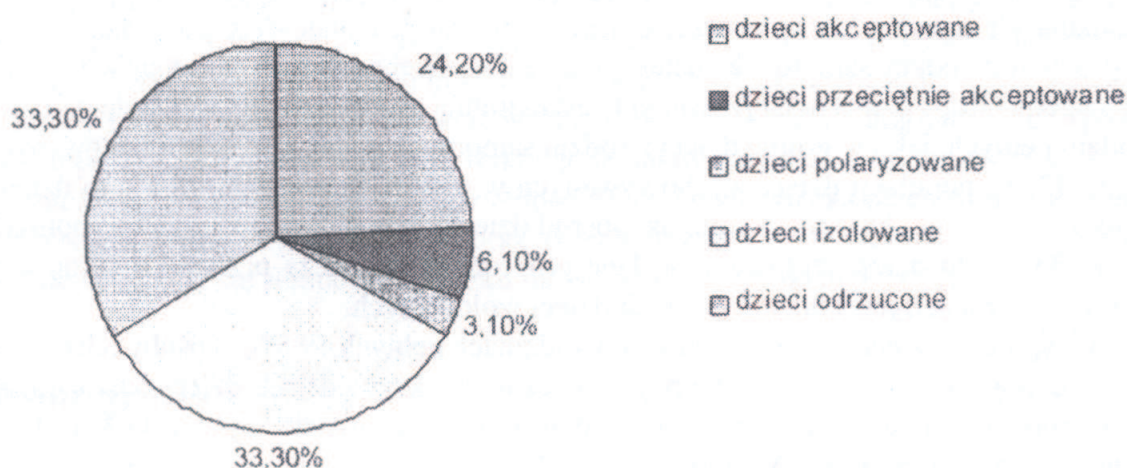
Wyniki badań własnych

Otrzymane efekty z przeprowadzonych badań empirycznych ukazują różny rozkład pozycji socjometrycznych badanych dzieci samotnych matek.

Pośród 33 dzieci wychowywanych przez samotne matki, a uczęszczających do klas IV – VI było 8 dzieci (24,3%) akceptowanych (6 dziewcząt — 18,1% i 2 chłopców — 6,1%), 2 chłopców (6,1%) było przeciętnie akceptowanych, 1 chłopiec (3%) osiągnął kategorię polaryzującą. Ponadto wyniki ukazują, że 11 dzieci (33,3%) było izolowanych (6 dziewczynek — 18,1% i 5 chłopców — 15,2%). Tyle samo dzieci było odrzuconych (3 dziewczynki — 9,1% i 8 chłopców 24,2%). Procentowy udział poszczególnych rodzajów pozycji socjometrycznych dzieci z klas od IV do VI wychowywanych przez samotne matki prezentuje rysunek 1.

Z powyższego zestawienia wynika, że najliczniejszymi grupami są dzieci izolowane i odrzucone jako kategoria dzieci nieakceptowanych i łącznie stanowią 66,6% ogółu badanych. Wśród dzieci wychowywanych przez samotne matki akceptowanych jest 30,3%. Natomiast kategorie polaryzującą osiągnęło 3,1% ogółu dzieci pochodzących z rodzin samotnych matek.

Aby sprawdzić, czy rodzaj środowiska wychowawczego determinuje rodzaj pozycji socjometrycznej dziecka w klasie szkolnej, porównano pozycje, jakie zajęły dzieci wychowywane w rodzinach pełnych z pozycjami dzieci pochodzących z rodzin samotnych matek. Wyniki prezentuje tabela 1.

Rys. 1. Procentowy udział poszczególnych rodzajów pozycji socjometrycznych dzieci wychowywanych przez samotne matki (opracowanie własne na podstawie zrealizowanego testu socjometrycznego J.L. Moreno)

Tab. 1. Istotność różnic dla pozycji socjometrycznych (1) pomiędzy badanymi grupami dzieci z uwzględnieniem płci i typu środowiska wychowawczego (opracowanie własne na podstawie zrealizowanego testu socjometrycznego J.L. Moreno)

Rodzaj pozycji socjometrycznej	Dziewczęta				Chłopcy				Łączna liczba dzieci			
	z rodzin pełnych		z rodzin samotnych matek		z rodzin pełnych		z rodzin samotnych matek		z rodzin pełnych		z rodzin samotnych matek	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
akceptacja	38	35,5	6	40,0	24	22,2*	2	11,1	62	28,9	8	24,2
przeciętna akceptacja	16	15,0**	0	0,0	21	19,4 ten.*	2	11,1	37	17,2**	2	06,1
polaryzacja	1	00,9	0	0,0	3	02,8	1	05,6	4	01,9	1	03,1
izolacja	39	36,4	6	40,0	31	28,7	5	27,8	70	32,5	11	33,3
odrzućenie	13	12,1	3	20,0 ten.*	29	26,9	8	44,5***	42	18,5	11	33,3**
Ogółem	107	100,0	15	100,0	108	100,0	18	100,0	215	100,0	33	100,0

Dla liczebności = 248 poziom ufności statystycznie istotny pojawia się przy następujących wielkościach: dla 1 stopnia swobody:

$\chi^2 = 10,827 - p < 0,001$ $\chi^2 = 6,635 - p < 0,01$ $\chi^2 = 5,412 - p < 0,02$ $\chi^2 = 3,841 - p < 0,05$ (por. Góralski 1974, s. 322).

Oznaczenia dla wartości χ^2 : * p.i. 0.05 ** p.i. 0.02 *** p.i. 0.01

(1) rodzaje pozycji socjometrycznych zostały określone w oparciu o źródło Brzeziński (1980).

Z niniejszego zestawienia wynika, że 28,9% ogółu dzieci pochodzących z rodzin pełnych zajęło pozycję akceptacji przez innych, pośród nich było więcej dziewczynek aniżeli chłopców. W grupie dzieci wychowywanych przez samotne matki mamy nieco mniej — 24,2% to dzieci akceptowane, w przewadze dziewczynki. Widać, że w obydwu grupach

dzieci porównywalny jest odsetek dzieci akceptowanych. Wśród dzieci wychowywanych w rodzinach pełnych 17,2% jest przeciętnie akceptowanych. Natomiast pośród dzieci pochodzących z rodzin samotnych matek przeciętnie akceptowanych jest niewiele, tylko 6,1% ogółu. Grupa dzieci polaryzowanych jest najmniej liczna zarówno w populacji dzieci z rodzin pełnych, jak i w grupie dzieci z rodzin samotnych matek. Do dzieci izolowanych należy 32,5% populacji dzieci wychowywanych w rodzinach pełnych (18,1% to dziewczynki, a 14,4% to chłopcy). Natomiast pośród dzieci pochodzących z rodzin samotnych matek: 33,3% to dzieci izolowane, a dane procentowe świadczą przeciwko chłopcom. W obydwu grupach jest zbliżony odsetek dzieci izolowanych.

W populacji dzieci wychowywanych w rodzinach pełnych 19,5% to osoby odrzucone (6% to dziewczynki, 13,5% — chłopcy). Znacznie większy odsetek dzieci odrzuconych jest w populacji dzieci pochodzących z rodzin samotnych matek, wynosi 33,3% (9,1% dziewczynek i znacznie więcej chłopców — 24,2%).

Otrzymane wartości χ^2 są istotne statystycznie dla niektórych kategorii socjometrycznych, co potwierdza obserwacje, iż dzieci pochodzące z rodzin samotnych matek są częściej odrzucane (w tym chłopcy) dzieci zaś z rodzin pełnych, częściej akceptowane przez swoich rówieśników.

Wnioski

Reasumując wyniki badań można stwierdzić, że typ rodziny pochodzenia dziecka wpływa na rodzaj jego pozycji socjometrycznej zajmowanej w strukturze klasy szkolnej. Zarówno dzieci wychowywane w rodzinach pełnych, jak i te pochodzące z rodzin samotnych matek, zajęły bardzo zróżnicowane pozycje socjometryczne. Porównywalne wartości procentowe dla badanych dzieci są dla wyróżnionej kategorii: akceptacja dziecka. Co również potwierdza wartość χ^2 , istotna statystycznie dla wyróżnionej kategorii. Operacjonalizując tę kategorię, dziecko ma poczucie, że jest pożądane przez rówieśników i darzone zaufaniem, a jego osoba uwzględniana jest przy planowaniu wszelkiej aktywności klasy.

Wśród dzieci pochodzących z rodzin pełnych 46,1% jest akceptowanych i przeciętnie akceptowanych, natomiast z rodzin samotnych matek zdecydowanie mniej (30,3%). Sytuacja wygląda odwrotnie przy braku akceptacji, bowiem nieakceptowanych (czytaj: odrzuconych i izolowanych) jest ponad połowa dzieci pochodzących z rodzin samotnych matek — 66,6% i 41% dzieci z rodzin pełnych. Można zatem zauważyć, że dzieci pochodzące z rodzin samotnych matek zajęły niższe pozycje socjometryczne w strukturze klasy aniżeli ich rówieśnicy wychowywani w rodzinach pełnych. Wynika z tego, że dzieci wychowywane przez samotne matki są mniej lubiane i gorzej akceptowane w klasie szkolnej, a grupa rówieśników nie ma dla nich czasu. Koledzy krytykują ich postępowanie, wyśmiewają i kpią. Nierzadko są w stosunku do nich podejrzliwi, nie ufają im i nie włączają ich w sprawy klasy. Taki stan prowadzi dziecko do trudnej sytuacji psychologicznej. Grupa nie stanowi dla niego źródła zaspokojenia podstawowych potrzeb psychicznych, w tym: afiliacji, przynależności, szacunku i uznania społecznego, co może bezpośrednio prowadzić do poszukiwania przez niego grup nieformalnych, dających taką możliwość.

Stąd też wydaje się, że cały wysiłek wychowawcy powinien być skoncentrowany na udzielaniu pomocy i takim pokierowaniu pracą wychowawczą, by zmienić w klasie sytuację dziecka.

Duży odsetek dzieci nieakceptowanych w klasie to dzieci z rodzin niepełnych, co może świadczyć o ich niższym przystosowaniu społecznym i braku umiejętności współżycia w grupie. Przyczyn takiej sytuacji można upatrywać w pobłażliwym stylu wychowywania ze strony rodzica, jaki niejednokrotnie stosują samotne matki. Pragną one w ten sposób zrekompensować dziecku brak ojca, traktując je, jakby cały czas było małym dzieckiem, ograniczając tym samym jego samodzielność. Dla takiego dziecka przebywanie w grupie jest źródłem negatywnych przeżyć, a brak akceptacji ze strony rówieśników może prowadzić do obniżania się samooceny i braku motywacji do wszelkich działań.

Bibliografia

- Babiuch, M.E. (1994). Wiedza potoczna uczniów o szkole. (W:) E. Dryll, J. Trzebiński (Red.) *Wiedza potoczna w szkole*. Warszawa: Wyd.UW.
- Berger, P.L., Luckmann, T. (1983). *Społeczne tworzenie rzeczywistości*. Warszawa: PIW.
- Brzeziński, J.(1980). *Elementy metodologii badań psychologicznych*. Warszawa: PWN.
- Cudak, H. (2001). Zaburzenia oddziaływań wychowawczych w rodzinach bezrobotnych. (W:) Cudak, H. (Red:) *Socjalizacja i wychowanie we współczesnych rodzinach polskich*. Piotrków Tryb.: NWP.
- Graniewska, D., Krupa, K., Balcerzak-Paradowska, B. (1986). *Samotne matki, samotni ojcowie. O rodzinach niepełnych w Polsce*. Warszawa: IWZZ.
- Góralski, A. (1974). *Metody opisu i wnioskowania statystycznego w psychologii*. Warszawa: PWN.
- Milska-Wrzośńska, Z. (2000). Manowce samotnego macierzyństwa. *Gazeta Wyborcza*, Nr 18 (58).
- Musznier, M. (2003). *Dziecko wychowywane przez samotną matkę a jego pozycja socjometryczna w klasie szkolnej*. Niepublikowana praca magisterska. Archiwum Zakładu Psychologii Akademii im. J. Długosza w Częstochowie.
- Pospiszyl, K. (1976). *O miłości ojcowskiej*. Warszawa: PWN.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2001*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych GUS.
- Smarzyński, H. (1978). *Rodzina współczesna jako środowisko wychowawcze*. Kraków: Wyd. PAN.
- Stefańska-Klar, R. (1995). Rozwoj kompetencji społecznych dziecka a proces socjalizacji. Wybrane zagadnienia. (W:) Mandal, E., Stefańska-Klar, R. (Red.) *Współczesne problemy socjalizacji*. Katowice: Wyd. UŚl.
- Trawińska, M. (1996). *Rodziny niepełne i wielodzietne*. Warszawa: CRSS.
- Tyszkowa, M. (1991a). Badania psychologiczne wewnątrzrodzinnej socjalizacji. Implikacje praktyczne. (W:) Tyszka, Z. (Red.) *Badania nad rodziną a praktyka społeczna*. Seria Socjologia Nr18, Poznań: Wyd. UAM.
- Ziemska, M. (1975). *Rodzina a osobowość*. Warszawa: PWN.